

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

**Dinamik Bir Figür Olarak Hz. Fatıma: Şii Perspektiften Hz. Fatıma'nın Kadınların
Kimlik İnşasına ve Bazı Dini Pratiklerine Tesiri**

**Fatima as a Dynamic Figure: Hz. Fatıma's Effect on Women's Identity Construction
and Some Religious Practices**

Figen Balamir

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi
Ankara, Türkiye

Ph.D. Student, Ankara University, Institute of Social Sciences, Sociology of Religion
Ankara, Turkey

fibalamir@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6448-3177>

Atıf Bilgisi / Reference Information

Balamir, F. (2022). Dinamik bir figür olarak Hz. Fatıma: Şii perspektiften Hz. Fatıma'nın kadınların kimlik inşasına ve bazı dini pratiklerine tesiri, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 16(32), 58-72.

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.57353>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Submission Date: 21.01.2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 22.01.2022

Yayımlanma Tarihi / Publication Date: 25 Haziran / June 2022

Yayımlanma Sezonu / Publication Season: Haziran / June 2022

Cilt / Volume: 32

Sayfa / Pages: 58-72

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

DİNAMİK BİR FİĞÜR OLARAK HZ. FATİMA: Şİİ PERSPEKTİFTEN HZ. FATİMA'NIN KADINLARIN KİMLİK İNŞASINA VE BAZI DİNİ PRATİKLERİNE TESİRİ¹

ÖZ

Bu makale, dünden bugüne Müslüman kültürlerde ve Türkiye’de Fatıma figürünün Şii kadın kimliğinin inşasındaki önemini; bir rol model olarak sunulma şeklini ve özellikle Şii mümin kadınların dünyasındaki yerini merkezine almaktadır. Makalede ilk önce günümüzde Şii müminlerin okudukları kitaplarda Fatıma'nın tasviri incelenmiş, daha sonra onun hakkında yapılmış akademik çalışmalar eşliğinde tarihsel kişiliği, Şii kadınlara rol model olarak sunulma biçimi değerlendirilmiştir. Ardından İslam tarihinin ilk kırılma noktalarından biri olan Fedek mirası üzerinden Fatıma'nın verdiği mücadelenin geçmişten günümüze Müslüman kadınlara örnekliliği incelenmiştir. Bu çalışmada Fatıma'nın Şii kadınlara dindarlık ve ev içi alandaki kadınlık rolü beklentisi açısından rol model olarak sunulma biçimini anlamak amacıyla Türkiye’de Fatıma ile ilgili bazı inanç ve pratikler, araştırmacının doktora tez çalışması sırasında elde ettiği etnografik veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiilik, Ehl-i Beyt, Rol Model Kadın, Fatıma, Şii Kadın Kimliği, Şii Dini Pratikler.

FATİMA AS A DYNAMIC FIGURE: HZ. FATİMA'S EFFECT ON WOMEN'S IDENTITY CONSTRUCTION AND SOME RELIGIOUS PRACTICES²

ABSTRACT

This article examines the importance of Fatima's figure in the construction of Shiite female identity in Muslim cultures and Turkey from past to present; It focuses on the way she is presented as a role model and her place in the world of Shiite believing women. In the article, firstly, the description of Fatima in the books read by Shiite believers today was examined, and then, in the accompaniment of academic studies about her, her historical personality and the way she was presented as a role model to Shiite women were evaluated. Then, the example of the struggle of Fatima to Muslim women from the past to the present over the legacy of Fadak, one of the first breaking points in the history of Islam, was examined. In this study, some beliefs and practices related to Fatima in Turkey were tried to be evaluated in the light of the ethnographic data obtained by the researcher during her doctoral thesis to understand how Fatima is presented as a role model for Shiite women in terms of religiosity and the expectation of femininity in the domestic sphere.

Keywords: Shiism, Ehl-i Beyt, Role Model Woman, Fatima, Shiite Female Identity, Shia Religious Practices.

GİRİŞ

Bu çalışmada Şii kadın kimliğinin inşasında, Fatıma figürünün önemi, tarihsel süreçte kadınlar için rol model oluşu, Şii kadınlar üzerindeki bazı yansımaları incelenecektir. Metinlerdeki bilgilerin tarihi gerçekleri yansıtmadığı bu çalışmanın

¹ Bu çalışmanın etik kurul onayı, Ankara Üniversitesi Etik Kurulundan 12.02.2021 tarih ve 86 sayı ile alınmıştır.

² Bu çalışma, şu an yazmakta olduğum “Gelenek ve Modernlik Olarak Caferilik-Türkiye’de Sosyal, Kültürel Tezahürler Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezimin bir bölümünden türetilmiştir.

amacı olmayıp, daha çok Şii anlatılarda vurgulandığı şekliyle Fatıma'nın kadınların dindarlık biçimlerine olan etkisine odaklanılacaktır.

Bu çalışmadaki temel problem, Fatıma'nın Sünniler için de saygın bir konumda bulunmasına rağmen Şiilerin dini hayatındaki tezahürleridir. Fatıma, geçmişten günümüze kadarki süreçte özellikle Şii kültürlerde yeniden inşa edilen bir kişiliktir. Çalışmada bu inşai süreç literatüre müracaat edilerek incelenecek, ardından Türkiye'de Fatıma'nın Şii kadınlar için ifade ettiği anlam ve dini pratiklerine olan katkısı betimlenecektir.

İlgili literatüre baktığımızda onun hayatının Hz. Peygamber'in vefatından sonraki bölümünün Şii ve Sünni kaynaklarda farklı anlatıldığı "uzlaştırılmaz tarihyazımları" "out of irreconcilable historiographies" (Lucas, 2004, s. 221) görülmektedir. Bu nedenle, Müslümanlar için birçok Fatıma algısı bulunmaktadır. İslam tarihindeki önemli kadınlardan biri olan ve tüm Müslümanların büyük saygı gösterdiği Fatıma ile ilgili Anadolu halk kültüründe bazı inanç ve pratikler oluştuğu halde Din Sosyolojisi alanında yapılmış akademik çalışmalar yetersizdir. Bu makale alandaki boşluğa küçük de olsa dikkat çekmeyi de hedeflemektedir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra halife seçimi aşamasında Fatıma'nın önemli bir aktör olarak ortaya çıktığını ve bunun günümüze kadar geçen dönemde Şiilerin siyasi ve sosyal hayatında etkili olduğunu Şii tarihi kaynaklar belirtmektedir. Bu kaynaklarda o, halifelik mücadelesinde belirgin bir şekilde Ali'ye göre daha aktif bir konumda görülmektedir. O, bu mücadelede Hz. Peygamber'in kızı olma statüsünü öne sürerek, başka bir deyişle kendini Hz. Peygamber'e eklemeyerek hak talebini meşrulaştırırsa da olayın asıl öznesi kendisidir. Fatıma'nın kişiliği, vefatına kadar devam eden bu süreçte takındığı tutum ve eylemleri, tarihte özellikle soylu Şii ve Sünni kadınlara rol model olmuş; bu kadınlar, var olan sınırlarının dışına bu modeli takip ederek çıkmışlardır.

Ancak Türkiye'de Şii kadınların Hz. Fatıma'ya yönelik tutumlarına baktığımızda mollaların vaazlarında, kitaplarda ve medya kanallarında onun dindarlık ve iffet yönünün ön plana çıkartıldığını; kadınların Fatıma'nın daha çok bu vasıflarını örnek aldıklarını söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle, Türkiye'de çeşitli Şii toplumlarda olduğu gibi Fatıma'nın sosyal alana yönelik olarak aktivist yönünün değil, "bireysel dindarlık" ve "ev içi" alan ile ilgili vasıflarının örnek alındığını, bu nedenle Şii kadınların "apolitik" bir tavır içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Fatıma, çeşitli sosyal ve kültürel şartlarda yorumlanan, kendisiyle ilgili inanç biçimleri oluşturulan dinamik, inşai bir figürdür. Sözgelimi, İran devriminde kamusal alanda, aktivist olarak, devrim sonrası yeni toplumun inşasında kendisine müracaat edilmiş; bazı toplumlarda Hz. Peygamber ile baba kız ilişkisi, kadınların miras hakkı konusunda rol model alınmıştır. Bu çalışma aynı zamanda Fatıma'nın Türkiye'deki kadınlar için rol model oluşunun imkânına dikkat çekmeyi de hedeflemektedir.

Makaledeki veriler çoğunlukla Ankara'da elde edilmiştir. Katılımcı gözlemci olarak katıldığım, imamların doğum ve vefatlarını anma toplantılarında mollanın Fatıma'yı rol model olarak sunma biçimi, kadınların onunla bağ kurma yönleri, Fatıma'nın dini pratiklerdeki yeri, katılımcılar ile yaptığım bazı mülakatlardan kısa alıntılar eşliğinde sunulacaktır.

1. Araştırma Sahası ve Yöntem

Bu çalışmadaki verileri 2018-2021 yılları arasında çoğunlukla Ankara'da elde ettim. Araştırma sahasını oluşturan grup, Azeri Türkleri ve Sünnilikten ayrılarak Şii inancını benimseyen kadın ve erkeklerden oluşmaktadır.

Türkiye'de yaklaşık olarak 500.000 ile 2.000.000 arasında Şii yaşadığı tahmin edilse de (Shaffer, 2002, s. 221) kesin bir sayı belirlemek zordur. Çalıştığım grup, Şii değerlere bağlı olan, dini pratiklerini düzenli olarak yerine getiren, imamların doğum-vefat anmalarına iştirak eden yaklaşık olarak 200 kişiden oluşmaktadır. Katılımcılar "Şii mektebi

bağlıları”³ olarak tanımlanan, çoğunlukla Ankara ve bir kısmı da Iğdır’da yaşayan Şiilerden oluşmaktadır. Makalenin sınırlılığından dolayı ancak ilgili literatüre müracaat ederek, çalışma alanımdaki mollaın vaazı, kendisiyle mülakattan kısa bir alıntı haricinde, gözlem yaptığım grup üyelerinin bu konuyla ilgili görüşleri eşliğinde ilerlemek kanaatimce uygun olmuştur.

Nitel yaklaşım olarak tasarladığım çalışmada kullandığım etnografik desen ile veri toplamak, alanda uzun zaman geçirmeyi gerektirmektedir. Çalışılan kültürün yoğun bir şekilde betimlenmesi için katılımcılarla zorlu süreçlerden sonra oldukça sıkı ilişkiler geliştirdim. Zira sahaya “içeriden” bakış geliştirmek ve grubu derinlemesine betimlemek etnografik bir çalışmanın olmazsa olmazıdır. Halbuki “dışarıdan” bir bakış, çalışma grubuna ait verileri yanlış ve eksik bir şekilde yansıtmaya tehlikesine düşürerek çalışmanın bilimsel yapısına zarar verebilirdi. Merleau-Ponty’in (2020, s. 17) ifadesiyle “... gözlemde sınır yok, belli bir anda olduğundan daha eksiksiz ya da daha kusursuz bir gözlem” mutlaka olacaktır. Yine de araştırmacı devamlı tetikte olup, dikkatli bir şekilde etrafında olanları gözlemlemeli; olabildiğince nesnel bir şekilde saha notlarını kaydetmelidir. Ben de Creswell’in (2016, s. 94) de ifade ettiği gibi grubun yapısını açıklamak, pratiklerini tasvir etmek ve mevcut güç ilişkileri gibi sorunları keşfetmek amacıyla olduğumdan etnografik deseni tercih ettim.

Etnograf, katılımcıların gündelik yaşamlarına tanıklık etmeli, onların neleri, nasıl anlamlandırdıklarını kavrayabilmek için mümkün olduğu kadar içe dalmalıdır. Ancak “içe dalma” yoluyla araştırmacı, çalıştığı grubun yaşamlarına dâhil olacak ve onların gündelik yaşamlarında anlam inşa etme yollarını anlayabilecektir (Emerson vd., 2015, s. 3). Ancak “içe dalma” yoluyla yoğun betimleme yapmak, sahadan anlamlı örüntüler bulmamız için bize değerli veriler sunsa da katılımcıların eylemlerini anlamlandırmak, onların davranış ve tutumlarının sebeplerini öğrenebilmek için kuşkusuz mülakat yapmak da değerlidir. Glesne (2000, s. 142) etnografya çalışmalarının yüz yüze yapısından kaynaklanan özelliğinden dolayı araştırmacının bir görüşme metni hazırlamasına gerek kalmadan, merak ettiği konularda katılımcıya soru sorabileceğini belirtmektedir. Ayrıca “etnografik mülakat” olarak da bilinen gündelik sohbet mülakatı, gözlem sırasında gerekli olduğu durumlarda araştırmacının kullandığı çok önemli bir araçtır (Patton, 2018, s. 342).

Alandaki mülakat, her ne kadar “konuşma olayı” olsa da (Neuman, 2017, s. 586) yaptığım görüşmelerde çalışmanın amacını ve sınırını gözeterek mümkün olduğunca derinlemesine “keşif” yapmaya çalıştım. Kullandığım bu mülakat türünü (etnografik mülakat), açık uçlu olması, alanda geçirdiğim sürenin uzun olması ve derinlemesine bilgi sağlamasından dolayı tercih ettim. Katılımcıların onayının olduğu durumlarda kayıt cihazıyla kaydettiğim görüşmeleri cihazıyla kaydettiğim görüşmeleri ve gözlem notlarını ilk fırsatta yazıya geçirdim.

2. Literatürde Fatıma

Şii kimliğini inşa eden önemli araçlardan biri kuşkusuz kitaplardır. Kolay ve anlaşılır bir dili olan bu metinlerin Farsçadan tercüme edildiği veya Türkiye’deki Şii yazarlar tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Kitapların içeriği ile alan araştırmam sırasında dinlediğim mollaın vaazları veya katılımcıların görüşleri arasında birebir benzerlik bulunmaktadır. Bu da gerek yazarların gerekse mollaın bilgi kaynaklarının aynı olduğunu düşündürmektedir.

³ Çalışma alanımda katılımcılar kendi din anlayışlarını “mezhep” olarak değil, “mektepe” şeklinde tanımlıyorlardı.

2.1. Şii Kaynaklardaki Fatıma

2.1.2. Doğumu

Anlatıya göre bir gün Cebrail'in getirdiği emir gereği, Allah, peygamberden kırk gece ve gündüz Hatice'den uzaklaşmasını, ibadetle bu zamanı geçirmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hatice'ye evinde istirahat ederek Allah'ın vereceği emri beklemesi gerektiğini söylemiş; kırk günün sonunda Hatice, Cebrail'in cennetten getirdiği yiyeceği yedikten sonra Hz. Peygamber Hatice'nin yanına gitmiş ve böylece Hatice Fatıma'ya hamile kalmıştır (Emini, 2018, ss. 27-28). Hatice'nin hamileliği sırasında bazı sıkıntılar yaşadığı, Fatıma'nın daha anne karnındayken annesiyle konuşup onu teselli ettiği Şii kaynaklarda belirtilir (Emini, 2018, ss. 29-30; Muzaffer, 2017, s. 58; Uçan, vd., 2013, ss. 27-28). Bunlardan başka, Cebrail'in imamların onun neslinden geleceğini, vahiy kesildikten sonra da imamların yeryüzünde peygamberin halifeleri olacağını Hatice'ye bildirdiği (Uçan, vd., 2013, ss. 27-28) doğumunda İbrahim peygamberin eşi Sare, Firavun'un iman etmiş eşi Asiye, Meryem ve Musa'nın kız kardeşi Gülsüm'ün Hatice'ye yardım ettiğini, doğum esnasında Mekke'nin bütün evlerine ve yeryüzünün her yerine yayılan bir ışık ortaya çıktığı, Allah tarafından gönderilen kadınlar Fatıma'yı Kevser suyuyla yıkadığı Şii metinlerde belirtilmektedir (Muzaffer, 2017, s. 110).

2.1.3. Evliliği

Şii kaynaklara göre Fatıma evlilik çağına gelince Ömer, Ebubekir ve Osman, kendisiyle ile evlenmek istemiş, ancak Peygamber onları reddetmiştir (Atalay, 2002, s. 50; Emini, 2018, ss. 47-48). Sonunda ilahi bir emirle onu Ali ile evlendirmiş, hatta nikâhı meleklerin huzurunda göklerde kıyılmış, bu sırada Hasan ve Hüseyin'in dünyaya geleceği müjdelenmiştir. Şiilere göre Resulullah, Ali'yi diğerlerine tercih etmekle Müslümanlara eş seçiminde zenginlik değil, takvalı olanın seçilmesini göstermek istemiştir. Fatıma evlilik hazırlıkları için asla fazla masraf yaptırmamış, hatta mütevazı çeyizini de mehri ile kendisi karşılamıştır (Emini, 2018, s. 54, 56-61). Ali ile Fatıma'nın düğünleri gibi evlilik hayatları da sadeydi (Uçan, vd., 2013, ss. 34-35).

Fatıma, Hz. Peygamber'in kızı olmasına rağmen boş bir şekilde oturmayan, üreten ve evin işleyişinde önemli katkısı olan çalışkan bir kadındır. Bir gün ev işlerinden iyice yorulunca kendisine bir hizmetçi vermesi için babasına gider, babası ona hizmetçi değil, daha değerli olan, namazdan sonra okunan "Subhanallah, Elhamdülillah ve Allahu Ekber" zikirlerini okumasını tavsiye edince (Emini, 2018, ss. 73-74) o, babasının tavsiyesine uyarak hizmetçi talebinden vazgeçer. Karen Ruffle (2010, s. 391) Fatıma'nın peygamberden hizmetçi talep etmesinde fakirliğin kendisinin tercihi olmadığını; peygamberin hizmetçi yerine dua tavsiyesinde bulunmasının orta halli Müslümanlara fakirliğe sabredebilirlerse ahirette karşılığını alacakları mesajının verildiğini belirtir.

2.1.4. Diğer Literatürler

Fatıma ile ilgili Türkiye'de yapılan az sayıda akademik çalışmaya baktığımızda onun sadık ve itaatkâr bir eş, çocukları için ilgili bir anne; babasına düşkün bir evlat olarak tasvir edildiğini görüyoruz (Demirci, 2006; Tan, 2017, ss. 85-104). Peygamber için mevlit yazan Türk şairleri, Ehl-i Beyt'in Hz. Peygamber dışındaki üyelerini anlatmayı kutsal bir vazife saymış, ana rahmine düştüğü zamandan itibaren ayrıntılı olarak onun vasıflarını ve yüceliğini övmüş olup; mevlidi okuyan ve okumaya vesile olanların ahirette şefaate nail olacaklarına dair inancı şiir vasıtasıyla anlatmaktadırlar (Şengü, 2008, s. 422, 432, 434). Bu yönüyle yüce bir ahlaki karakter olarak saygı duyulan Fatıma, Sünniler için de önemli bir kişiliktir.

Gündüzöz (2018, ss. 24-25) Fatıma ile Meryem arasındaki benzerliğe değinerek Anadolu'da bu iki figürün kesişme biçimleri olduğunu belirtir. Fatıma ve Meryem arasındaki benzer vasıflar daha çok "teolojik bir arabulucu" olarak algılandığından, Orta Asya'da tıpkı

şifa ve koruyuculuk özelliği atfedilen Fatıma ve Meryem gibi, Umay Ana figürü bulunduğundan söz eder (Gündüzöz, 2018, ss. 24-25). Ancak Gündüzöz (2018) bu çalışmasında Fatıma'nın Şii kaynaklarda bulunan Hz. Peygamber'in vefatından sonraki tutum ve davranışlarındaki değişiklikten bahsetmeyip, Fedek olayına dipnotta kısaca değinmektedir. Mary Thurlkill (2007) de kapsamlı çalışmasında, bakire Meryem figürünün Hristiyan düşüncesindeki rolü ile Şii'deki Fatıma'nın benzer inşa süreçlerinin izini sürmektedir. Konuyla ilişkili bir başka çalışma da Blomfield'a (2015) aittir. Yazar (2015) Amerika'da gerçekleştirdiği etnografik çalışmasında, Şii gruplardaki Fatıma ile ilgili şefaathancının Hristiyanlıktaki bakire Meryem inancına benzediğinden; Fatıma'nın ahirette kendilerine şefaathancı olacağına inandıklarını belirtmektedir. Blomfield özellikle çeşitli dünyevi sıkıntılara maruz kalan kadınların yaşadıkları acılara karşı onun gösterdiği sabrı örnek aldıklarından söz etmektedir (2015, s. 19, 25-26).

Batı'da Fatıma hakkında ilk biyografi yazarları olarak Henri Lammens ve Louis Massignon'un birbirinden farklı Fatıma tasvirleri yaptıklarını belirten Peterson, Lammens'in silik, vasat bir kişilik olarak betimlediği Fatıma'yı Massignon'un tam tersine olağanüstü vasıflara sahip, Meryem'e benzer bir figür olarak yansıttığını belirtmektedir (2003, s. 255). Daha sonraki batılı yazarlardan Laura Vecia Vaglieri (1991, ss. 841-850) de Fatıma'nın dönemin olaylarında çok etkili olmayan, ancak etkisini Hz. Peygamberin hayatındaki birkaç detayda ortaya koyan bir karakter olduğunu söylemektedir. Vinay Khetia (2013) ise çalışmasında ilk dönem Sünni ve Şii hadis kaynaklarını karşılaştırarak Fatıma biyografisinin analizine girişmiştir.

Fatıma, Şii kadınlar için övülen bir figür olarak, çeşitli ülkelerde bulunan Şii dindarlık biçimlerindeki ritüellerde merkezi önemdedir. Örneğin, İran'da devrimden sonra Fatıma miti ön plana çıkartılmıştır. Aslında devrim sonrası siyasallaşmasından önce de Fatıma'nın Şii teolojisinde önemli bir yeri bulunuyordu. Ancak devrimle beraber o daha başka bir konumda görülmektedir. Peygamberin önemli eşleri olan Hatice ve Ayşe ile kıyaslanan Fatıma'nın benzersiz rolü Hüseyin'in Kerbela'daki mağduriyeti ile ilişkilendirilmiştir. Kerbela Olayı, onun Şii toplumunda saygı duyulan konumunu bir şehit annesi olarak daha da güçlendirmiştir (Kashani-Sabet, 2005, s. 2, 3, 4).

Fatıma, tarihsel olarak çeşitli dönemlerde tarih yazımında farklı yönleriyle ön plana çıkartılmış bir figürdür. Özellikle Safevi döneminde yazılmış eserlerdeki mitik Fatıma ile İran'da devrim sürecinde yazılmış eserlerde tasvir edilen Fatıma'ya bakıldığında Fatıma'nın dönemsel koşullara bağlı olarak yeniden tanımlandığı görülmektedir (Kashani-Sabet, 2005, s. 6). Devrim'in önemli ideologlarından biri olan Şeriatî (2017) modern dönemde kadınların toplumsal alandaki aktivist yönlerinin güçlendirilmesini savunurken aynı zamanda Fatıma'nın geleneksel kadınlık rolleri olan dindarlık, sadakat gibi değerlerini yücelterek onu kadınlara rol model olarak sunmaktadır. Fatıma, Haydarabad'daki Şiiiler için ise İran'daki siyasi aktivist olarak tanımlanmamakta, hatta onlar, İran'daki bu siyasi inşayı eleştirmektedirler (Ruffle, 2010, s. 395). Görüldüğü gibi Fatıma figürünün klasik Şii gelenekten günümüze kadarki süreçte yazarlar tarafından yorumlanma biçimi değişse de bu yorumların ortak noktası, kadınların aktif figürler olarak toplumun inşasındaki rolünün farkında olunmasıdır.

Fatıma, Tanrı'nın iradesinin insan formu, yani İlahi iradenin somutlaşmış hali olduğundan, o "İki Dünyanın Hanımefendisidir" (Ruffle, 2010, s. 397). Doğumundan sonraki hadiselerle baktığımızda manevi soyun taşıyıcısı olacağı için normal bir çocukluk yaşadktan sonra hayatında olağanüstü bir yan göremiyoruz. Fatıma, evliliği, anneliği, insani özellikleri, dönemin hayat şartlarına uygun sayılabilecek hayat tarzı dikkate alındığında, hayatın zorluklarıyla mücadele eden, fakirlik, yorgunluk çeken, fedakâr bir kadındır. Peygamberin vefatıyla beraber onu, daha politik bir ortamın içinde, Ali'yi ise ondan daha geride görmekteyiz. Şii metinlerde anlatıldığına göre; asla otoriteye biat etmeyerek babasından kalan araziye el koyan halifeden onu geri almaya çalışan cesur bir kadındır. O, bu aşamada evi halife ve adamlarınca sarılınca fiziksel şiddete uğramış, dirayetli bir şekilde onlardan

korkmamış, kamusal alana çıkarak öz güvenli bir şekilde halka mesajını iletmiştir. Şii metinlerdeki bu anlatı Matthew Pierce'in (2012, s. 351) dediği gibi, peygamberin ölümünden sonra, onun kadınlara güçlü bir rol model olarak sunulmuş olduğu gerçeğini göstermektedir. Aşağıda vurgulandığı gibi Fatıma, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Fedek hurmalığını geri almak için başlattığı mücadelede de aynı şekilde gerektiğinde kamusal alana çıkarak mücadele etmek konusunda örneklik teşkil etmektedir.

3. Fedek: Kapanmayan Miras Davası ve Fatıma

Fedek (bugünkü Hait) Medine ile Hayber arasında, Medine 'ye yaklaşık 150 km. mesafede Yahudilerin yaşadığı bir köydü. Savaş yapılmadan alındığı için buranın bir kısmının Peygambere ait olduğu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı hanımlarının ve Fatıma'nın Hayber ve Fedek'te bulunan hisselerini halifeden istedikleri, Halifenin "peygamberler miras bırakmaz" hadisini gerekçe göstererek bu talepleri reddettiği, onların da bir daha bu konuyu gündeme getirmedikleri belirtilmektedir. Fatıma'nın buradaki hissesi konusunda ısrarcı olduğu, Ali'yi ve Ümmü Eymen'i şahit göstermesine rağmen halifenin bu şahitleri yeterli görmeyerek ona Fedek'i vermediği şeklindeki başka bir rivayeti ise Hüseyin Algül, Fatıma'yı miras peşine düşen bir varis gibi gösterdiği için eleştirerek Fatıma'nın Ebubekir ile münakaşası ve Medinelilere yaptığı söylenen konuşmasının da gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir (Algül, 1995, s. 297). Şii kaynaklarda bu olay, basit olarak değil, oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre Fatıma, babasının vefatından sonra acılı bir haldeyken babasının kendisine verdiğini iddia ettiği Fedek hurmalığından işçilerin halife tarafından çıkartılarak oraya el konulması üzerine mücadeleye başlamıştı (Emini, 2018, s. 167, 168). Fatıma, önce yapılan gaspı reddetmiş, sonuç alamayınca kendisine yakın bir grup kadınla beraber peygamber mescidine gelmiştir. Burada etrafını saran kalabalığı görünce etkili bir konuşma yaparak Ehl-i Beyt'e yapılan haksızlıkları anlatmış ve buna sesiz kalanları da kınamıştır. Sonrasında hem kendisi hem de etrafındakiler gözyaşlarına boğulmuş (Khetia, 2013, s. 49, 52) bu duygusal atmosferin de etkisiyle halk galeyana gelip Ebubekir'i kınamasına rağmen Ebubekir, Ömer'in telkinleriyle geri adım atmamıştır (Emini, 2018, ss. 182-198). Şii kaynaklarda anlatılan bu olayda, Fatıma sadece kendi hakkını değil, Ali'nin Şiilerce gasp edildiği savunulan hakkını da geri almaya çalışmıştır. Sonuçta halife o araziye vermemiş, Şii kaynaklara göre o yapıları kabullenmeyerek asırlar sonrasına mesaj vermiştir.

3.1. Fedek Mirası'ndaki Aktivist Fatıma'nın Kadınlardaki Yansımaları

Fatıma'nın, Şii metinlerde oldukça geniş yer tutan Fedek arazisi için verdiği mücadele birçok yönden dikkate değerdir. Burada da bir kız evladın babasından kalan mülkün peşine düşerek hakkını almaya çalışmasının muhteşem bir örneği vardır. Alyssa Gabbay (2020, s. 94), Fatıma'nın Ebubekir'den hakkını talep için mescitte kendisini dinleyenlere karşı yaptığı etkili konuşmanın, bir kızın babasından kalan mirasa el koyan kişilere karşı hakkını talep eden proto-feminist bir duruş olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında o, konuşmasında Kur'an ayetlerini delil gösterip, onları orada bulunanlara izah edecek kadar ilim sahibi, aynı zamanda güçlü ve kendinden emin bir kadın karakter olarak tasvir edilmektedir. Bu anlamda onun hem cesur hem bilgili duruşu, günümüzün ideal kadınına anımsatmaktadır.

Modern öncesi Orta Doğu ve Asya'da, Şii ve Sünni soylular, kızlarına büyük miktarlarda mal ve para sağladıklarından, bu kızların kendileri adına vakıf oluşturarak kamu yararına yapılar inşa ettirip bakımını üstlenmişlerdir. Bu faaliyetler, kadınların güçlü ve hayırsever kişiliklerini tescillemekte ve manevi, politik ve ekonomik özerkliğe sahip olan bu kadınların, manevi otorite olarak toplumdaki rollerini de teyit etmektedir. İslam öncesi Yakın Doğu'da başka güçlü kadınlar da mevcuttur. Özellikle kraliyet soyunun kızları genellikle otorite olarak uygun erkek yokluğunda, otoritelerini tahakkuk ettirmişlerdir. O

yüzden bu dönemde, Fatıma gibi, Zeynep karakterinin de varlığı anormal değildir. Zira kralların, sultanların ve liderlerin kızları zaman zaman güçlü karakterler olarak kendi başlarına hüküm sürmüşlerdir (Gabbay, 2020, s. 119, 152, 155). Diğer taraftan Aişe'nin, İslam tarihindeki ilk iç savaşın başlatıcısı olan başarısız girişimi, sonrasında kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda kısıtlanmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Oysa genel olarak Şii metinlerde vurgulanan, Fatıma'nın Fedek arazisi için halifeyle mücadelesi veya Zeyneb'in Kerbela sonrası Yezid'e meydan okuması yadırganmamış, aksine sonraki dönemlerdeki soylu Müslüman kadınlar için örneklik oluşturmuştur (Keddie, 2007, s. 27).

Geçmişte yaşanmış bir olay olan Fedek arazisi üzerinde haklı haksız tartışması yapmak amacıyla olmadığımızdan, burada bizim için önemli olan, İslam tarihindeki ilk kırılmalardan biri olan; Sünni ve Şii tarihçiler tarafından farklı yorumları yapılan bu olayda Fatıma'nın, günümüzde özellikle Şii kadınlara örnek olan tavrıdır. Şii kaynaklarda ayrıntılı olarak anlatılan bu durum, sadece Şii kadınlar için değil Sünni kadınlar için de rol model olabilir. Ruffle'ın (2011) da belirttiği gibi, dünya kadınlarının günümüze kadar süren mücadelesinde, Fatıma'nın Fedek hurmalığından pay almak istemesi, kadınların mirastan hak taleplerine örneklik oluşturmaktadır. Aynı zamanda aile, evlilik ve çocuk yetiştirme usullerinde Peygamber ile Fatıma arasındaki ilişki de sadece roller ve sorumluluklar anlamında değil kadınların dini, sosyal, siyasi ve kamusal alandaki ataerkil ortamda kadınlara pozitif değer sunduğunu göstermesi açısından önemlidir (Ruffle, 2011, s. 15). Özellikle Fedek mirası, Şiilerin miras davaları için bir örneklik teşkil ettiğinden tarih boyunca Şii toplumlarda kızlar Sünni emsallerinden daha fazla miras almışlardır (Gabbay, 2020, s. 302). Ancak Türkiye'deki pratiğe baktığımızda özellikle kırsalda yaşayan Şiilerin kız çocuklarına mirastan pay verme eğiliminde olmadıkları görülmektedir (Balamir, 2008). Bu anlamda Şiiler, Fatıma ile Hz. Peygamber arasındaki baba kız ilişkisini en iyi örnek olarak bilseler bile, bu konuda kırsaldaki gelenek ve kültürün, dini metinlerin önüne geçtiğinden söz edilebilir.

Ankara'da genç ve eğitimli Şiiler, miras konusunda eşitlikten yanadırlar. Bu konuda şehir hayatının imkânları ve dini metinlere ulaşma kolaylığı gibi etkenlerin de varlığı göz önüne alınmalıdır. Oysa Iğdır'da yakın bir geçmişe kadar bir kızın miras için uğraşması ayıplandığından kız evlatlar, maddi açıdan muhtaç olsalar bile ailelerinden böyle bir talepte bulunamazdı. Görüştüğüm genç anne babalar bu ayrımın haksızlık olduğunu, eşit olmasa bile kız çocuğuna da mirastan en azından bir miktar pay verilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Seksen yaşındaki bir erkek katılımcıya kızlarına mirasından pay vermeyi düşünüp düşünmediğini sorduğumda o, "Kızlarım da kocalarının ailelerinden aldığı mirasa zaten sahipler, ne gereği var?" demiştir. Hz. Fatıma'nın babasından kalan mirası almak için uğraştığını hatırlatınca o, bu bilginin burada geçerli olamayacağını, çünkü onun peygamber kızı olduğunu belirtmiştir.

Yukarıdaki bu kısa anekdot, kültürün dini metinlerdeki anlatılar ile uyuşma konusundaki asimetric durumunu gözler önüne sermektedir. Ancak kültür sabit değil, yavaş da olsa değişime tabidir. İletişim ağlarının genişlemesi, bilgiye ulaşımın kolaylaşması nedeniyle özellikle genç ve eğitimli Şiiler geleneksel kültürel bağlardan daha çok, dini metinlerde belirtilen ilkelere riayet etmektedirler. Bu nedenle genç ve eğitimli Şiiler miras konusunda eşitlikçi yaklaşım göstermektedirler.

Türkiye'de de Sünni ve Şiilerce saygı duyulan bir sembol kişilik olan Fatıma, miras talebi veya kamusal alanda kadın aktivizmini teşvik edici bir figür olabilecekken pratiğe baktığımızda bunun yansımaları görememekteyiz.

4. İnşai Bir Figür Olarak Fatıma

Bu makale için taranan Şii metinlerde Fatıma'dan, anne karnındayken annesiyle, doğduktan sonra da etrafındaki kutsal kadınlarla konuşan mucizevî kişilik olarak bahsedilmektedir. Onun bu benzersiz vasıfları Şiiliğin kaynağının aşkın olduğunu vurgulayan ve onun soyundan gelen imamların insanüstü olduklarını da meşrulaştıran bir

araçtır. Diğer taraftan Fatıma, insani ve övülen vasıflara sahip olarak, fedakâr, iffetli, sadık bir eş, babasının en büyük destekçisi, iyi huylu ve eğitime önem veren bir anne olup, kadınlar için önemli bir rol model olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Şii popüler kitaplarda kadınlara verilen mesaj, onların tıpkı Fatıma gibi kadınlık görevlerini yerine getiren, çalışkan, sabırlı, iffetli ve dindar bir Müslüman kadın olmaları gerektiğidir.

Fatıma sembolü, İran'da, siyasi ve tarihsel sebeplerle ön plana çıkartılmış, ancak aynı sembol Hindistan Şii Müslümanları için, siyasetten arınmış bir figür olarak daha çok dini ve ahlaki yönüyle tanınmıştır. İran devrimi ve sonrasında siyasi olarak da ön plana çıkartılan Zeyneb, kendilerinin de o şekilde olabileceği konusunda kadınları cesaretlendirmiştir. Gerek Zeyneb gerekse Fatıma Türkiye'deki dindar kadınlık beklentisine uygun olarak aktivist yönleriyle değil, sadık, dindar çalışkan olarak daha çok ev içindeki kadınlık yönleriyle sunulmaktadırlar. Böylece Hindistan'daki benzer Fatıma algısının Türkiye'de de söz konusu olduğunu görmekteyiz.

4.1. Sahadan Veriler

Sahada geçirdiğim uzun süre zarfında özellikle kadınlarla sık bir arada bulunduğumdan, onlara çeşitli konularda sohbetin gidişatını bozmayacak şekilde sorular sordum. Örneğin 60 yaşındaki bir kadına, "Fatıma ile Zeynep'ten hangisini kendisine örnek aldığı" şeklinde bir soru yönelttim. O, Fatıma'yı örnek almaya çalıştığını, onun dindar, fedakâr aynı zamanda cesur bir kadın olarak birçok vasfı barındırdığını, Zeyneb'le kıyaslamının zor olduğunu, çünkü ikisinin de bulunduğu şartların farklı olduğunu belirtmişti. Fatıma'nın kendisini en çok etkileyen tavrının Ali'nin gerisinde değil, daha belirgin ve aktif bir şekilde olaylardaki belirleyiciliği olduğunu "İmam Ali'ye rağmen ön planda olması" şeklinde ifade etti.

Kadınlar, iki güçlü karakterin daha çok dindarlığını dini pratiklerinde örnek almakta, cesaretli oluşlarını ise erkeklere rağmen kadın varlığını görünür kılmaları açısından kendilerine yakın hissetmektedirler. Katılımcının "İmam Ali'ye rağmen" ifadesi mevcut erkek egemen hiyerarşinin varlığını teyit etmektedir. En yüce bir sembol kadın olan Fatıma hem bu tavrıyla hem de ontolojik olarak imamların üzerinde bir konumda bulunarak mevcut hiyerarşiyi yıkmıştır.

Denlere cinsiyet kozmolojisi açısından yaklaşan Delaney, (2018, s. 24) hayat verme özelliği atfedilen erkeğin simgesel olarak Tanrıyla; kadınların ise besleyicilik vasfından hareketle Tanrı tarafından yaratılan dünya ile denkleştirildiğini belirtir. Görüleceği üzere, kadın ile erkek arasında kozmik olarak kurulan hiyerarşi, sosyal ve dini alana da yansımıştır. Bu açıdan bakıldığında, imamların annesi olarak Fatıma, cinsiyet hiyerarşisinde erkek olan imamlara Muhammedi nurun taşıyıcısı olarak üst sırada olmakla, Delaney'nin belirttiği hiyerarşinin tersine olarak üst konumda bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle cinsiyet kozmolojisindeki hiyerarşi, Fatıma'nın erkek imamlar içerisindeki üst sıradaki konumundan dolayı Şii inanç biçimi için geçerli değildir. Fatıma Hz. Peygamber'in vefatından sonra erkeklere Kur'an hükümlerini hatırlatan, mirasını geri almaya çalışan, bunu yaparken de eşinin önüne geçerek mücadele eden bir kadındır. O, Şii inanan için manevi alanda olduğu gibi dünyevi alanda da üst konumdadır.

Diğer taraftan, yüceltilen birçok vasfından en önemlisi olan annelik konumu, onun ev içi alana ait kadın rolünü de pekiştirmektedir. Sered'in (1994, s. 74) de belirttiği gibi bazı kadın egemen dinlerde annelik vasfı kadınların rollerini belirleyerek kadın kimliğini şekillendirmektedir. Şiiliğin, kadın egemen bir inanç biçimi olduğunu söyleyemeyiz ancak Fatıma'nın yüce bir konumda bulunduğu da görülmektedir. Onun bu konumunun kaynağı, imamların annesi olmasının yanı sıra, çocuklarını en güzel şekilde terbiye etmesinin anlatılar vasıtasıyla "aşkın anne Fatıma" algısının "ideal dünyevi anne Fatıma" modeliyle birleştirilerek yüce konumunun bir kat daha tasdik edilmesine hizmet etmektedir.

Şiilerin dini bilgi kaynaklarından en önemlisi olan mollalar, kendilerini takip edenlerin sadece dini pratiklerini değil, gündelik hayatlarını da yönlendiren önemli

kişilerdir. Çalışma alanımdaki mollanın bu makale için ilgili vaazından kısa bir bölüm sunmak faydalı olacaktır. Çünkü Kecia Ali'nin (2015, s. 213) güzel ifadesiyle açıklarsak: "metinler kendileri için konuşmazlar" onlar insanlar tarafından okunan ve yorumlanan, yeni inşalara zemin hazırlayan nesnelere. Bu nedenle dini metinleri yorumlayan mollaların vaazları önemlidir.

Ankara'da Fatıma'nın doğum günü anması için katıldığım her toplantıda, molla öncelikle onun doğumundaki mucizevî olaylardan bahseder. Buna göre Fatıma, doğumunda gerçekleşen olağanüstü vasıflara ek olarak doğru sözlü, ahlaklı ve çalışkandır. Ali ile evlendiğinde Hz. Peygamber'den evde iş bölümü yapmasını isterler. Hz. Peygamber de Ali'ye evin dışı ile ilgili işleri; Fatıma'ya da evin iç alanıyla ilgili işleri yapmak üzere taksim edince Fatıma ev içinde çocuklarının eğitimiyle meşgul olacağı için çok mutlu olur. O aynı zamanda Hz. Peygamber'e itaati ile de örnek bir evlattır. Bir gün Hz. Peygamber, boynunda bir gerdanlık görünce onu alamayacak olanların olabileceğini söylediğinde o, derhal çıkarıp sadaka olarak verir. Bu özelliklerinin dışında o meleklerin dahi kendi arzusunu yerine getirmekte tereddüt etmediği bir kadındır. Bir defasında bayram öncesi Hasan, annesine herkesin yeni giysileri olduğunu ve onlara ne zaman yeni giysi dikileceğini sorunca Fatıma "Sizinki de dikilecek" dedikten bir süre sonra Cebrail, Hasan ve Hüseyin'e gömlek getirir.

Fatıma'nın doğum anmasında, Şii metinlerde bahsedilen olağanüstü doğum olaylarından bahseden molla, metinlerde anlatılanları dinleyiciler için de yorumlamış oluyordu. Bir diğer anma toplantısı Hz. Fatıma'nın vefatı için yapılan "Eyyam-ı Fatıma" anmasıdır. Fatıma'nın vefat anması nedeniyle Şiiler bugünün bulunduğu hafta boyunca dua ve ibadet yaparak Fatıma'yı çektiği sıkıntılar üzerinden anmaktadırlar. Bu yas vesilesiyle aynı zamanda Şii mazi üzerinden hafıza tazelenir ve Şii kimlik yeniden inşa edilir. Katıldığım anmalardan birinde mollanın kendisini dinleyenlere nasıl bir Fatıma portresi sunduğunu anlamak amacıyla, gözlem notlarımdan kısa bir bölüm şu şekildedir:

Molla, bugünlerde Fatıma'ya tevessül ederek dualarımızın kabul edileceğini, bu toplantıda imamları ve Fatıma'yı yâd ederek onları hem tanıyıp hem de onların ahlaklarıyla ahlaklanmamız gerektiğini şu şekilde ifade etti:

Buraya gelirken herkes hacetiyle gelsin. Bugün şu hacetim için gidiyorum Fatıma meclisine, deyin. Biz Fatıma gibi elbette olamayız. Ama onun gibi olmak için çabalamalıyız. Bu toplantılarımızın amacı budur. Hz. Fatıma hem kadınlara hem de erkeklere örnektir. İmam Ali de aynı şekilde hem erkeklere hem kadınlara örnektir.

Molla, toplantı boyunca Fatıma'nın çektiği sıkıntıları ayrıntılandırarak anlattı. Elbisesini yamayacak kumaş bulamayan Fatıma'nın, hurma lifinden parçalar kullanacak kadar mütevazı ve fedakâr olduğunu vurguladı. Ayrıca o çok çalışkan olup, aşırı çalışmasından dolayı sağlığını tehlikeye atmış, el değirmeni ile elde un yaptığından elleri nasır tutmuştur. Bunun gibi anlatılar, özellikle ev içi alanda kadın emeği yönünden de kadınların Fatıma ile özdeşlik kurmalarını sağlamaktadır. Çünkü kadınlar onun çektiği sıkıntıları anımsayarak yaşamlarındaki özellikle dünyevi sorunlarına sabretmeleri gerektiğini düşünüyorlardı.

Anma toplantılarında en sık vurgulanan bir diğer konu da Fatıma'nın iffetidir. Mollanın anlatısına göre, Fatıma o kadar iffetlidir ki, kör olmasına rağmen Ümmü Mektum gelince çarşafını giyerdi. Kendisine bunu neden yaptığını soran babasına: "Onun kör olduğunu biliyorum ama kokum ona gitmesin diye böyle yapıyorum" demiştir.

Fatıma'ya dair mollanın üzerinde durduğu bir diğer konu da onun ilk iki halife tarafından birçok haksızlığa uğrayıp acı çekmesi, acılara haksızlıklara uğramış bir peygamber kızı olmasıdır. Anlattığına göre; Fatıma, ilk halifeye biat etmeye zorlanarak kapısı ateşe verilmiş ve Ömer'in tekmelemesiyle kapının arkasına sıkışarak bebeğini kaybetmiştir. Ona, cennette yüz binlerce melek eşlik edecek, cennet kapısından girmesi için melekler başını eğecek ve Allah ona: "Seç bakalım seni sevenleri cennete sokayım" diyecek,

o da dünyada kendisini sevenleri seçip cennete alacaktır. Molla bunları anlatırken dinleyenler hep bir ağızdan “âmin” dediler. Molla da “Bugünler tevessül günleri olduğundan hepimiz Fatıma'ya tevessül ederek dileklerimiz isteyelim” şeklinde sözlerine son verdi.

Fatıma'nın daha çok dindarlığı, çektiği acılar ve fedakârlıkları üzerinde yoğunlaşan mollanın bu anlatısı Kanal On4 ve çeşitli Şii iletişim kanallarında da vurgulanmıştır. Fatıma'nın, Şii müminler için görünür etkisinin en önemli nedeni olan tekrarlama, Poul Connerton'un (2014, s. 117) ifadesiyle “...algılayıcının bilincinin gelişmesinin önünü açar ve dikkatimizi her okuyuşta farklılıklara çeker.” Dolayısıyla, her defasında dikkat edilmeyen veya dikkat edilse bile gözden kaçan bir olgu sonunda öğrenilmiş olur. Doğum günü kutlamasında Fatıma'nın daha çok mucizevî yönü üzerinde duran molla, vefat anmasında daha dünyevi alana vurgu yapmıştır. Her iki anmada amaç Şii kimliğini “gerçek bilgi” yoluyla inşa etmektir.

İki anma arasında verilmek istenen mesaja baktığımızda doğum günü anmasında bazı olağanüstü olaylar anlatılarak onun aşkın bir varlık olduğu pekiştirilmektedir. Aynı zamanda onun Ebubekir ile mücadelesinden bahsedilmeyerek daha çok ailevi ve bireysel dindarlığı ilgilendiren “iç” alana ait anlatı görülmektedir. Bir süre sonra mollaya genel olarak vaazlarında Fatıma'nın neden kanaatkârlığı, iffeti üzerinde fazlaca durduğunu, Ebubekir ile mücadelesine daha az yer verdiğini sorduğumda o şu şekilde açıklamıştır:

Hz. Fatıma'nın hayatının her dönemi sadece kadınlar için değil, erkekler için de örnektir. Ne var ki karşımızdaki muhatap kesimin durumu neye müsaitse Fatıma'nın o yönü üzerinde durmamız ve kişinin kendi bulunduğu konuma göre onun hayatından ders çıkarması gerekir. Örneğin kadın veya erkek, politikanın içinde veya toplumda önemli bir mevkideyse cesurca haksızlıklarla mücadele edebilmesi için Fatıma'nın mücadelesini; eğer daha düşük bir sosyal konumda veya eğitim kültür seviyesi daha alt kesimdeyse Fatıma'nın kanaatini, fakirliğe sabır yönünü örnek almalı. Ama Fatıma'nın bazı yönleri var ki herkese hitap eder. O da iffetidir.

Vaazdaki vurguda kadınların özellikle doğum ve annelik gibi ortak deneyimleri üzerinden Fatıma ile özel bir bağ kurması ve onunla yakınlığının pekiştirilmesi sağlanmaktadır. 50 yaşındaki bir kadın günlük hayatında Fatıma'nın hangi vasıflarını örnek aldığını şu şekilde belirtti:

Hayat şartlarının zorlaştığı, oldukça sıkıntılı dönemler yaşıyoruz. Bu durum evde tasarruflu davranmayı, ihtiyaçları sınırlandırmayı gerektirir. Ben de kendi çapımda buna dikkat etmeye çalışıyorum. Tabii ki Hz. Fatıma da böyle davranıyordu. Benim için Hz. Fatıma'nın kanaatkâr olması, beni daha da tasarruflu olmaya, elimdekiyle yetinmeye teşvik ediyor.

Bu katılımcı, Fatıma'nın kendisi için daha çok kanaatkârlık yönünün örneklik oluşturduğunu belirtirken, 35 yaşındaki bir kadın da benzer görüş belirterek, ardından şu şekilde devam etti:

Tabii ki Hz. Fatıma'nın birçok yönü benim için örnek alınmaya değer. Mesela ben kanaatkâr olmaya çok gayret ederim. Ayrıca gerektiği zaman dışarıda hakkımı cesurca savunurum da. Hatta bir keresinde apartmanda bir sorun olmuştu. Çıkıp sesimi yükselttim ve yapılan haksız ithamı kabul etmediğimi söyledim. Oradan biri çok şaşırarak “Hem örtülü hem de bak nasıl da hakkını savunuyor. Hiç de öyle görünmüyor” demişti. Biz böyle sessiz duruyoruz diye bizi pısırik, başına vur, ekmeğini al insanlardan zannediyorlar. Hâlbuki Hz. Fatıma gibi gerektiği zaman sokakta diğer insanlarla ilişkilerimizde veya apartmanda komşularla olan sorunlarımızı cesurca halledebiliriz.

Görüldüğü gibi Fatıma sadece Muhammedi nuru imamlara aktaran “sabit” bir figür olmayıp, yaşamının farklı dönemlerindeki eylem ve tavırlarıyla Şii müminler için yorumlama şekillerine bağlı olarak imajı da dönüşen “inşai” bir figürdür. O, diğer taraftan özellikle Şii kadınların aile içi kadınlık rollerini tanımlamakla beraber, duaları da Allah’a ulaştıran aracı yönleriyle apolitik bir figür olarak da sunulmaktadır. Şiiler için tarihsel süreçte miras veya politik alanda kadınların etkin olmasında katalizör olabilen Fatıma, İran İslam Devrim’i sürecinde kamusal alandaki kadınlara kılavuz olmuştur.

Lübnan’da Zeynep ve Fatıma ahlaki vasıflarıyla beraber daha çok sosyal alana da dâhil olan, başkalarına yönelik fedakâr yönleri kadınlar tarafından model alınmıştır (Deeb, 2006; D’Souza, 2014).

Çalışma alanımda ise onu daha çok ev içi alanda ve bireysel dindarlık sınırları içerisinde görmekteyiz. Örneğin, Şiilerin Fatıma ile ilgili pratiklerinden en önemlisi olan tevessül, kadınlar için derin anlam içermektedir. Çünkü tevessül aracılığıyla kadınlar Fatıma ile özel bir “bağ” kurmaktadırlar.

4.2. Fatıma ile Kurulan Özel Bağ: Tevessül

Tevessül, bir müminin, dua, namaz veya infak gibi ibadetlerini Hz. Peygamber veya başka bir saygın dini figürü aracı kılarak Allah’ın kabul etmesini ve Allah’a yakın olmasını ummasıdır (Yavuz, 2012, s. 6). Şii müminler için ibadetlerin kabul olması için bu şekilde bir içsel süreç yaşanarak dini bir eylemde bulunmak çok önemlidir. Şii bir kadın Fatıma’nın duaların kabulüne aracılık yaptığına olan inancını şu şekilde belirtmişti:

Ama şehitler ölmez ya. Kur’an’da açık olarak ölmez diyor. Onlar ki şehitlerden daha üst makamlarda. İmamlarımız da diyor ya: “Bizi anmaktan geri kalmayın ki biz sizi anmaktan geri kalmıyoruz.” Dua bağlantısı yoluyla onlarla bağlantı kuruyoruz. Peygamberimiz dünya kadınlarının en değerlilerini sayarken Fatıma’yı da saymıştır. Kur’an’da “Bana gelecek yolları, vesileleri arayın” şeklinde bir ayet vardı. Bir insan tanımadığı yüksek makamdaki birinin yanına bir arkadaş, bir aracı vasıtasıyla gider ya. İşte Allah’ın huzuruna da bir aracı, vesile ile çıkmamız gerekir. O aracıdan bir şey istemiyoruz, o bizi Allah’a ulaştıran bir vasıta sadece.

Bu kadın için Fatıma bir arkadaş, duasını Allah’a sorgulamaksızın ileten sadık dosttur.

Bir katılımcıya, tevessül ettiğinde dileği gerçekleşmezse Fatıma’nın duasına vesile olması konusundaki inancının değişip değişmediğini sorduğumda o, Fatıma’yı yanında hissetmenin verdiği huzurun daha önemli olduğunu söylemişti. Burada sonuca odaklı pazarlıklı bir ilişki değil, içten, duygusal bir bağlılığın peşinden gelen teslim olma durumu vardır. Kadınların tevessül pratiği, tek yönlü olmayan, aksine karşılıklı bir etkileşimin varlığını bize yansıtmaktadır. İnanan için Fatıma’nın da her an hazır bir şekilde duayı dinleyerek buna olumsuz veya olumlu yanıt verdiği “karşılıklılık” söz konusudur.

Fatıma, tevessül veya ihsan yemeği gibi uygulamalara kaynaklık etse de özünde Meryem figüründen farklı olarak, Şii inananlara göre haksızlıklara meydan okuyan duyarlılığı gösteren ve hilafetteki haksızlığı asırlar sonrasına taşıyan politik bir kadın modelidir. Bunlara ek olarak Peygamber ile arasındaki özel baba kız ilişkisinin varlığı da tüm Şii Müslümanlar için “çoklu örneklik” olarak önümüzde durmaktadır. Başka bir ifadeyle o, Şiiler için olağanüstü vasıfları olan, duaları Allah’a ulaştıran, kıyamet günü şefaatçi, aynı zamanda gündelik hayata rehberlik eden insani bir figürdür: Dindar, acı çeken fedakâr, itaatkâr eş, kız evlat, aynı zamanda aktivist Fatıma. Bu yönleriyle onun gündelik hayata dağılan bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Bu makalede, Fatıma'nın Müslüman kadınlar için örneklığı incelenmeye çalışıldı. Fatıma figürü, özellikle çeşitli dönemlerde ön plana çıkan yönleri değişse de genel anlamda Müslüman kadınların özne olarak var olmalarının yolunu açabilen bir "kült"tür.

Türkiye dışında yapılan araştırmalara baktığımızda genellikle onun farklı zaman ve şartlarda Şii inananlara sunulma şeklinin farklılaştığını görmekteyiz. Örneğin, İran devriminde hem politik hem de geleneksel kadınlık rollerini ihmal etmeyen bir figür olarak sunulurken; diğer taraftan Fedek hurmalığı için mücadelesi Güney Asya'daki Müslüman kadınların miras taleplerinde onlara örneklilik oluşturmuştur. Oysa Amerika'da genç Şii kızların Fatıma'dan daha çok Zeyneb'in aktivist yönünü kendilerine rol model aldıklarını görmekteyiz.

Türkiye'de ise Fatıma, miras veya politik figür olarak değil, daha çok ev içi kadınlık rolleri olan iyi anne, dindar, itaatkâr, kanaatkâr, çalışkan bir eş, olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

Diğer taraftan Fatıma, Şii bireysel dindarlığının ifade biçimi olarak çeşitli pratiklerde de çok önemli bir yer tutar. O, duaları Allah'a ulaştıran, ahirette kendisini ananlara veya oğlunun yasını tutanlara şefaahat edecek olan eskatolojik bir kişiliktir. Modern hayatta çeşitli ekonomik, psikolojik veya ailevi sorunlar karşısında kalan Şii birey için o aynı zamanda bir sırdaştır. Zira kendisine anlatılan hiçbir sırrı sorgulamaz ve açığa çıkarmaz. Bu yönleriyle o, Şii müminin gündelik hayatına sirayet eden "*çok yönlü bir sembol*" olarak düşünülebilir.

Çeşitli coğrafyalara yayılmasıyla farklı kültürlerle temas eden İslam, bulunduğu kültürü dönüştürmekle beraber kendisi de dönüşmüştür. Bunun en görünen yönlerinden biri de kadınlar ile ilgilidir. Kadınların dini ve sosyal alanlardan dışlanması ve yerlerinin evleri olduğu gibi dini yorumlar karşısında İslam'ın önde gelen kadın figürlerinden biri olan Fatıma üzerinden bu tür yorumlara meydan okunmaktadır. Nitekim o, dünyadaki birçok Müslüman kadının haklarını talep etmelerinde bugün de rol model olabilir. Fatıma'nın mitolojik unsurlarından arındırılarak "gerçek" kişiliğinin, yapılacak bilimsel araştırmalarla açığa çıkartılması, onun günümüzde özellikle İslam dünyasında kadın hakları açısından önemli bir öncü kişilik olarak tanınmasını sağlayabilir.

Şiiliğin kilit unsuru olan imamet inancında imamlara Muhammedi nuru aktaran tek masum kadın olması hasebiyle Şiiler için hiyerarşik düzende üst makamda bulunan Fatıma ile ilgili çeşitli inanç ve pratikler mevcuttur. Bu pratikler çeşitli medya ve iletişim kanalları vasıtasıyla devamlı olarak yenilenerek belirli bir takvime uygun olarak gerçekleştirilmekte, onunla ilgili anlatılar Şiilerin beğenisine sunularak içselleştirilmesi sağlanmaktadır. Fatıma'nın, özellikle Şii kadınların dünyasındaki etkinliğinin bir diğer nedenini de burada aramak gerekmektedir. Diğer taraftan, Ehl-i Bey'ten olması nedeniyle Sünniler için de saygın bir konumda olan Fatıma'nın, Sünni kadınların dünyasında Şii hemcinsleri kadar etkili olduğuna dair çalışmalar yetersizdir. Mevcut az sayıdaki çalışmalara baktığımızda kendisiyle ilgili mitolojik inanç biçimlerini görmekteyiz. Bu "mitik" unsurlarla üzeri örtülen "gerçek" Fatıma'nın ortaya çıkartıldığı zaman, günlük hayata dâhil olan "beşerî" vasıflara sahip Fatıma'nın kadınlara rol model olabileceğini düşünebiliriz.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to understand the way in which the personality and life of Fatıma, the daughter of Muhammad and the wife of Ali, are presented as a role model to Muslim women in Muslim cultures; aims to focus on its effects on Shiite women.

The inadequate studies in the department of Sociology of Religion related to about Fatıma is not independent of academic indifference towards women's religiosity in Turkey in general. While aiming to draw attention to this deficiency in the field, the study may enable us to understand the place of Fatıma in the lives of Shiite women, based on the estimate that 10-15% of 1.6 billion Muslims worldwide are Shiites. When we look at the

studies in Turkey, we see that it is mostly focused on the traditional folk beliefs as a healer other than the role of the domestic sphere, the faithful wife, the ideal mother. With these aspects, it is emphasized that he is a respected personality among the Sunni people. In studies outside Turkey, Fatima sets an example for many women in history; Today, it is stated that Shiite women in different geographies take Fatima as a role model, especially in areas such as father-daughter relationship and inheritance demands.

It is seen that many aspects of his life are described in detail in Shiite sources. At the same time, despite the fact that his struggle on the Fedek date palm is highlighted as a symbol of courage in these texts, the Shiite women in my field of study are more interested in his religiosity and chastity. On the other hand, she is a "multi-layered" religious figure who is included in the individual sphere with "tawassul", which is the most important religious practice of Shiite women.

The fact that the Prophet had a special father-daughter relationship with Fatima, the only child who died after him, is intensely described in Shiite texts. On the other hand, she is the only woman among the Ehl-iBeyt who conveys the Prophet's light to the imams on the issue of imamate, which is the most important doctrine of Shiism. This study, which is not an effort to confirm the accuracy of the historical facts about Fatima, should be seen as an effort to describe the way she is presented to Shiite women, especially in Shiite texts and sermons, and its reflections in the religious and daily life of Shiite women.

Preferring the qualitative approach was appropriate to explore women's world of meaning in depth. For this reason, in addition to intensive observation and description through ethnographic design, I made short interviews with the participants during the observation.

As a result, we can state that Fatima was a figure transformed by Shiite authorities and writers throughout history, and the aspect of Shiite women that influenced individual religious forms and domestic sphere was more prominent. However, today's struggle for women's rights and her personality set an example; It is possible that the "real" Fatima, clarified from mythological elements, is a figure supporting women's rights, especially in the Islamic world.

KAYNAKÇA

- Algül, H. (1995). "Fedek". *İslam ansiklopedisi* (C. 12, s. 295). TDV Yayınları.
- Ali, K. (2015). *Cinsel ahlak ve İslam; Kur'an hadis ve hukuk üzerine feminist düşünceler* (Ç. A. B. Baloğlu, Çev.). İletişim Yayınları.
- Atalay, A. A. (2002). *Hazreti Betül Fatıma anamız* (4. Bs.). Can Yayınları.
- Balamir, F. (2008). *Karakoyunlu'da sosyal ve dini hayat* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Ulusal Tez Merkezi.
- Blomfield, B. (2015). *The language of tears: my journey into the world of Sh'i Muslim women*. White Cloud Press.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel, Çev.; 2. Bs.). Ayrıntı Yayınları.
- Cresswell, W. J. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Çev.; 3. Bs.). Siyasal Yayınları.
- Deeb, L. (2006). *An Enchanted modern: gender and public piety in sh'i lebanon*. Princeton University Press
- Delaney, C. (2018). *Tohum ve toprak: Türk köy toplumunda cinsiyet ve kozmoloji* (Selda Somuncuoğlu ve Aksu Bora, Çev.; 7. Bs.). İletişim Yayınları.
- D'Souza, D. (2014) *Partners of Zaynab: A gendered perspective of shia muslim faith*. The University of South Carolina Press
- Demirci, A. (2006). *Hız. Ali – Hz. Fatıma kızları ve kız torunlarının Alevi – Bektaşî Türk kültüründeki yeri* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I., ve L. Shaw, L. (2015). *Alan çalışması: etnografik alan notları yazımı* (A. Erkan Koca, Çev.; 2. Bs.). Atıf Yayınları.
- Emini, İ. (2018). *Örnek İslam kadını Hz. Fatıma* (F. Altan ve S. S. Hüseyini, Çev.). 12 İmam Yayınları.
- Gabbay, A. (2020). *Gender and succession in medieval and early modern Islam, bilateral descent and the legacy of Fatıma*. I.B. TAURIS.
- Glesne, C. (2000). *Nitel araştırmaya giriş* (P. Yançinoğlu ve A. Ersoy, Çev.; 6. Bs.). Anı Yayınları.
- Gündüzöz, G. (2018). *Şii düşüncede tarih dışı Hz. Fatıma yorumu* (2. Bs.). Fecr Yayınları.
- Kashani-Sabet, F. (2005). "Who is Fatıma? gender, culture, and representation in Islam". *Journal of Middle East Women's Studies*, 1(2) (Spring No:2), 1-24.
- Khetia, V. (2013). *Fatıma as a motif of contention and suffering in Islamic sources* [A Thesis in the Department of Religion]. Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts (Religion) at Concordia University.
- Lucas, S. C. (2004). *Constructive critics, hadith literature and articulation of Sunni Islam*. Brill.
- Marleau-Pouenty, M. (2020). *Algılanan dünya: sohbetler* (Ömer Aygün, Çev.; 6. Bs.). Metis Yayınları.
- Muzafferli, H. (2017). *Ehl-i Beyt'in anneleri* (Z. D. Turan Muhammed, Çev.). İmam Rıza Dergahı Yayınları.
- Şengü, N.. 2008). Hz. Fatıma mevlidi ve Vesiletü'n-Necat ile mukayesesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2 Ekim, 419-438.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar* (Sedef Özge, Çev.; 9. Bs., C. 2). Yayınodası Yayınları.
- Keddie, N. R. (2007). *Women in the middle east, past and present*. Princeton University Press.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Çev.; 2. Bs.). Pegem Akademi Yayınları.

Peterson, D. C. (2003). "Fatima". R. C. Martin (Ed.), *Encyclopedia of Islam and the Muslim World* içinde, C. Vol:1. Macmilian References.

Pierce, M. (2012). *Women, leadership, and mosques changes in contemporary islamic authority* (M. B. and H. Kalmbach, Ed.). Brill.

Ruffle, K. G. (2010). May Fatimah gather our tears: the mystical and intercessory powers of Fatimah al-Zahra in Indo-Persian, Shi`i devotional literature and performance. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 30(3), 386-397. <https://doi.org/10.1215/1089201X-2010-021>

Ruffle, K. (2011). May you learn from their model: the exemplary father-daughter relationship of Mohammad and Fatima in South Asian Shiism. *Journal of Persianate Studies*, 4(1), 12-29. <https://doi.org/10.1163/187471611X568267>

Sered, S. S. (1994). *Priestess, mother, sacred sister religions dominated by women*. Oxford University Press.

Shaffer, B. (2002). *Borders and brethren: Iran and the challenge of Azerbaijani identity*. MIT Press.

Şeriati, A. (2017). *Kadın (Fatıma Fatıma'dır)* (Esra Özlük, Çev.; 9. Bs.). Fecr Yayınları.

Tan, Z. (2017). Kur'ân öncesi toplumda kız çocukları ile ilgili yanlış tutumlar ve Hz. Fatıma prototipi üzerinden ilişkilerin yeniden inşası. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ekim, 85-104.

Thurkill, M. F. (2007). *Chosen among women: Mary and Fatima in medieval Christianity and shi'ite Islam*. University of Notre Dame Press.

Uçan, M., Uçan, A., ve Tatlı, Ü. (2013). *Kadınların şahı Hz. Fatıma*. Can Yayınları.

Vaglieri, L. V. (1991). Fatima. Bernard Lewis, Ch. Pellatand, ve J. Schact (Ed.), *The Encyclopaedia of Islam* içinde (C. 2). Brill.

Yavuz, Y. Ş. (2012). "Teveşül". *İslam ansiklopedisi* (C. 41, ss. 6-8). TDV Yayınları.